

თამარ გოგოლაძე

ღაპით თუმანიშვილისაული ნუსხის ისტორია

საგამომცემლო საქმის დაწყებამდე XIX საუკუნის 10-იანი წლებიდან და მის პარალელურადაც გრძელდება გადამწერლობის ტრადიცია. მზადდება როგორც ხელნაწერთა, არაიშვიათად დაბეჭდილი წიგნების, ჟურნალების გადანაწერი ნუსხები. ამ ტრადიციას ძირითადად ქართველი დიდგვაროვანი ქალბატონები ეწევიან, მათ პარალელურად კი — ქართველ კალიგრაფთა რამდენიმე თაობის წარმომადგენელი მამაკაცებიც. ასეთებს მიეკუთვნება დავით ეგნატეს ძე თუმანიშვილი [(1780[?]-?) პოეტი, კალიგრაფი, სახელმწიფო მოხელე, 1832 წლის შეთქმულთათვის კარგად ნაცნობი პიროვნება.

დავით თუმანიშვილის შესახებ ცნობები ნაკლებადაა შემონახული, თუმცა არსებული გულისგულ მოუძიებია და ერთ გამოკვლევაში მოუთავსებია ასევე კალიგრაფთა შთამომავალს, საოცარ სკურპულოზ მეცნიერს, გივი მექაძეს (იხ. თავი მისი მონოგრაფიიდან "მწერალ-მწიგნობარი თუმანიშვილები", "ლიტერატურული ძიებანი", ტ. XIV, 1962).

სწორედ, დავით თუმანიშვილს 1814-1816 წლებში "კარანტინში, სადაც მას ეკავა "კარანტინის ინსპექტორის ამხანაგის" თანამდებობა" (გ. მიქაძე, 1962, გვ. 176), გადაუწერია რომანტიკოსი პოეტის ალექსანდრე ჭავჭავაძის (1786-1846) მიერ თარგმნილი ცნობილი ფრანგი განმანათლებლის, ვოლტერის, ტრაგედია "ალზირას" თარგმანი, რომელიც ხელნაწერი ნუსხებით ვრცელდებოდა მკითხველთა (და ძირითადად 1832 წლის შეთქმულებისათვის მზადების პროცესში ჩართულ ადამიანებს) შორის.

პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის საცავში, პროფესორ ალექსანდრე ხახანაშვილის ცნობით /ჟურნალი "მოამბე", 1898 წ. №1/, ინახება "12 პროზად ნათარგმნი ვოლტერის ტრაგედია "ალზირა" თავად ჭავჭავაძის მიერ. კაბადონი შექმნილი ლეტელიესაგან" (ა. ხახანაშვილი, 1898 გვ. 2). ამას და სხვა ქართულ ხელნაწერებს ახლავს მინაწერი, რომ "წიგნი ესე ეკუთვნის ვიქტორ ლეტელიეს". ვოლტერის ტრაგედია "ალზირას" კიდევ ერთი ხელნაწერი ნუსხა არსებობს პეტერბურგის (ლენინგრადის) აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ხელნაწერ ფონდებში: აკაკი კენჭოშვილის ცნობით, E43, B141, მინიშნებით "ლეტელიეს ფონდი №401" (ა. კენჭოშვილი, 1969, გვ. 75). "ალზირას" თარგმანის ორი ნუსხა კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდებშია — H389, H567. კიდევ ერთი ხელნაწერი ნუსხა გ. ლეონიძის სახელობის სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმის საცავშია - №12927, ზოლო დედანი კი ზუგდიდის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის ფონდებში — 1108/24308.

ალექსანდრე ჭავჭავაძის მიერ თარგმნილი ვოლტერის ეს ტრაგედია საკმაოდ დიდია თავისი მოცულობით /3 ნაწერ გვერდამდე/, ყველა ნუსხა ყურადღებითაა შესრულებული და გადამწერის ინტერესით აღბეჭდილი, ზოგი დასურათებულიც

კია (H389), ხოლო ზოგს ახლავს მფლობელთა თუ წამკითხველთა შენიშვნა – მინაწერები (იხ. №12927).

რამ გამოიწვია ვოლტერის ტრაგედიის "ალზირას" თარგმანის ასეთი პოპულარობა არამეტუ ქართველ, არამედ ფრანგ მკითხველში? ამან და კიდევ ერთი ნუსხის (№12927) თავფურცელზე გაკეთებულმა ერთმა შენიშვნამ ("მინც წაიკითხოს ღა ვერ ბაიბოს, დიანას კიკითხოს") აღძრა ჩვენი ცნობისმოყვარეობა, რის კვლევასაც ეძღვნება წინამდებარე წერილიც.

ვოლტერისანობა ანუ ვოლტერით გატაცება საქართველოში ჭერ კიდევ XVIII საუკუნის ბოლოს დაწყებულა. თუმცა მათ გვერდით ვხვდებით ანტივოლტერიანელებსაც (ლევან ასათიანი "ვოლტერიანობა საქართველოში"). ფრანგი განმანათლებლის ნაწარმოებები უთარგმნიათ ალექსანდრე ამილახვარს, დავით ესტატეს ძე ციციშვილს, იესე გარსევანიშვილსა და რომანტიკოს პოეტს ალექსანდრე ჭავჭავაძეს. "ქართულად უთარგმნიათ ვოლტერის შედარებით უფრო ცნობილი ტრაგედიები. "ელიპი" ის ტრაგედიაა, რომელმაც 1718 წელს პირველი დადგმისთანავე მოუპოვა ახალგაზრდა ავტორს პოპულარობა და მატერიალური კეთილდღეობა" (ლ. ასათიანი, 1958, გვ. 102) – წერდა ლევან ასათიანი და, სწორედ რომ "ოიდიპოსი", "მეროპა", "ზაირა", "მაჰმადი" და "ალზირა" უთარგმნია ალექსანდრე ჭავჭავაძეს ქართულ ენაზე. ალექსანდრე ჭავჭავაძის თხზულებათა სრული კრებულის (1940 წ.) გამოცემის ავტორის პოეტ-აკადემიკოს იოსებ გრიშაშვილის ცნობით, აქედან შემონახულია "ზაირასა" და "ელიპის" დეფექტიანი ხელნაწერები, ხოლო "მეროპასა" და "მაჰმადის" თარგმნის შესახებ იგი ეყრდნობა ზაქარია ჭიჭინაძეს (ა. ჭავჭავაძე, 1940, გვ. 342).

ჩვენი აზრით, ერთადერთი სრული თარგმანი და დედანი თუ ნუსხები ტრაგედია "ალზირა ანუ ამერიკელის" სახითაა წარმოდგენილი, რომლის მხოლოდ ნაწყვეტები დაიბეჭდა როგორც 1940 წლის, ისე საიუბილეო ჩრაკლი კენჭოშვილის/1986 წლის გამოცემებში.

ზუგდიდის მუზეუმში დაცული დედანი "ალზირასი" თვით პოეტ ალექსანდრე ჭავჭავაძის მიერაა ჩასწორებული, ხოლო შესწავლილია მუზეუმის პირველი დირექტორის, ილია გოგიას, ხელნაწერ გამოკვლევაში; ჩვენთვის საყურადღებოა ამჯერად ის ნუსხა, რომელიც ინახება გ. ლენინის სახელობის სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმის ფონდებში - №12927. აღნიშნული ხელნაწერი კარგადაა შემონახული. მინაწერის თანახმად, იგი ეკუთვნოდა ალექსანდრე ჭავჭავაძის ცოლისდას, ელისაბედ ორბელიანს: "ორბელიანის სარდრის იოვანეს ასულის ელისაბედისა ვარ". ბოლო ფურცელზე კი მიწერილია ხელნაწერის წამკითხველთა და შემდგომ მემკვიდრეთა გალექსილი კომენტარები. ხელნაწერის ბოლო მფლობელი ყოფილა ელისაბედის ვაჟი ალექსანდრე ჯავახოვი (ჯავახიშვილი).

მკითხველი სოლომონ ციციანოვი (ციციშვილი) წერს:

"უგვარო წიგნის წაკითხვა, რა საამოარს ვისთვისა – ა
რას არგებს ცუდნი შრომანი, ანუ რომელმა ითვისა – ა"

ლიტერატურული მუზეუმის ფონდებში დაცულმა ხელნაწერმა მიიქცია ჩვენი ყურადღება და დავიწყეთ მისი სხვა ნუსხების ძიებაც ხელნაწერთა ეროვნულ ფონდშიც. აქ კი ერთი მოულოდნელობის წინაშე აღმოვჩნდით: es გახლდათ H389 ხელნაწერი, რომელიც გადაწერილი ყოფილა თავად დავით თუმანიშვილის მიერ. ხელნაწერი არათუ ლამაზი კალიგრაფითაა შესრულებული,

არამედ გაფორმებულიცაა ილუსტრაციებით. ლიტერატურულ მუზეუმში დაცული ხელნაწერის ისტორიის ცალკე ამ წერილის ავტორმა და შემდგომ თანაავტორთან პროფესორ გიორგი ჭავჭავაძისთან ერთად, რამდენიმე გამოკვლევა ვუძღვევით. ამჯერად ჩვენი წერილი შეეხება დავით თუმანიშვილის მიერ გადაწერილ ნუსხას. ხელნაწერში ორი თარგმანია მოთავსებული ალექსანდრე ჭავჭავაძისა: "ალზირა ანუ ამერიკელი" და "ევიონია":

ხელნაწერის დასაწყისში ასეთი შენიშვნაა გაკეთებული: "ესე სასურველი და საყურელი საკითხავი წიგნი ეკუთვნის ეგნატე იასეს ძეს, კნიაზ თუმანოვი. 18IX/2 44" (H389:1). როგორც ცნობილია, დავითის მამა, ეგნატე, იყო ძველი კალიგრაფი, ჯერ ერეკლე II-ის, შემდეგ გიორგი II-ის მდივანი, მაგრამ იგი ბაინდურის ძედაა მოხსენიებული გივი მიქაძის გამოკვლევაში. ამიტომ ეგნატე იასეს ძე სხვა უნდა იყოს, იქნებ ნათესავიც დავით თუმანიშვილისა. ამრიგად, წარწერა მიგვანიშნებს ზემოდასახელებული ხელნაწერის მფლობელზეც – ეგნატე იასეს ძეზე, რომლისთვისაც სასურველი საკითხავი უნდა ყოფილიყო სწორედ თავად ვოლტერის ტრაგედია "ალზირას" შინაარსი, რომელიც აღწერს ესპანელი კონკისტადორების მიერ ინდიელთა კოლონიზაციის პროცესს და დაპყრობილი ხალხის შედგარ წინააღმდეგობას მჩავერელთა მიმართ: მოქმედება ვითარდება ესპანელ ალვარსა და ინდიელ შეყვარებულთა, ალზირასა და ზამორის სასიყვარულო ინტრიგის გარშემო. ალვარის მამა გუსმანი, მოუწოდებს შვილს ქრისტიანული მიმტევებლობით აჩვენოს დაპყრობილ ხალხს მათი რელიგიის უპირატესობა. ალვარის პოზიცია თავდაპირველად მტრულია: გარეულნი ესე ამერიკულნი ველურნი მხეცნი არიან. რომელნი გონებისა აღვირსა ჰღრღნიან განსაწყვეტლად. ოდესცა შვერისხავეთ მათ, გვმორჩილებენ, ოდასცა მივუტევებთ ამპარტავნებენ (ლიტ. მუზეუმის ფონდები ხ 12927:2). დაპყრობილი ქვეყნის ინდიელის, ზამორის რეპლიკებში მთელი ძალით გაისმის საბრძოლო მოწოდება, მკითხველისათვის თანდათან ნათელი ხდება, თუ როგორ ჰგავს დაპყრობილ ინდიელთა ტანჯვა ქართველი ერის მიმე ყოფას რუსეთის თვითმპყრობელობის უღელქვეშ. ამავედროულად ეს ხელნაწერი წარმოადგენს ერთგვარ სულიერ წყაროს 1832 წლის შეთქმულების მზადების პროცესში, რაზედაც მიგვანიშნებს ლიტერატურული მუზეუმის ხელნაწერ ნუსხაზე გაკეთებული მინიშვნა (რომლის გაშიფრის მცდელობაც მოხდა ჩვენ მიერ), რომლითაც "დიანა" უნდა იყოს შეთქმულების ერთი მთავარი წევრი, "დიანა უნდა იყოს გარკვეული უფლებამოსილი პირი, რომელსაც შეუძლია განუმარტოს "ალზირას" მკითხველს მისი დაშიფრული მნიშვნელობა: მოამზადოს სულიერად, საბრძოლო განწყობილებით თავისუფლებისათვის; ერის ღირსეული მამულიშვილი, ამავე დროს დიანა უნდა იყოს ქალწული, მითოლოგიის თანახმად, ზევსისა და ლეტოს ქალიშვილი, აპოლონის და. ასეთი შეიძლება ყოფილიყო თამარ იულონის ასული ბაგრატიონი (ბატონიშვილი)... (1791-1857), უმშვენიერესი სულის ქალბატონი, რომელიც ერთ-ერთი გამონაკლისი იყო მეფის შთამომავალთაგან, იგი დარჩა საქართველოში, მას სცოდნია უცხო ენები, ფორტეპიანოზე დაკვრა". (თ. გოგოლაძე, 2008, გვ. 37).

დ. თუმანიშვილის მიერ გადაწერილ ამ ნუსხას მოიხსენიებს გივი მიქაძე თავის გამოკვლევაშიც, მაგრამ დაწერილებითი ცნობები ხელნაწერის აღწერილობაზე არაა იქ მოხმობილი, რაც ვცადეთ კიდევ წარმოგვედგინა წინამდებარე ნაშრომში.

ნუსხის 47-ე გვერდზე გადაწერის მინიშნებაა: "ალიწერა ესე ტრაგედია თავადის დავით თუმანოვისგანა (თუესა 2 სექტემბერსა 30/წელსა 1814" (H389:47). "ეფიონიას" დასასრულს კი გადაწერს მიუწერია: "ორივე ტრაგედია ესე აღვსწერე ესმს მას ოდეს ვიყავ შემწყვედელი კარანტინში ჭირის მიზეზით. მკითხველნო, თუ ჰპოოთ შეცთომილება, ნუ დამგომობთ მისთვის. დედანშიც ესეც წერია: ალიწერა და სრულიქმნა ქალაქს ტფილისს თუ ესა ნოემბერს 6-სა, წელსა ესრე 1834-ს ჯელით. კარანტინის ინსპექტორის ამხანაგის თავადის დავით ეგნატეს ძის თუმანოვისგან" (H389:73).

აშკარაა, ორივე ტრაგედია გადაწერილი და დასურათებული იქნა ორი თვის განმავლობაში.

ხელნაწერის ბოლოს დახატულია კუბილონი ისრით ხელში და მარჯვნივ – გული. ესეც ეკუთვნის დავით თუმანიშვილის კალამს.

დავით თუმანიშვილი დიდ ყურადღებას აქცევდა ხელნაწერს, რომელიც უნდა გადაეწერა, რათა შეცდომა არ გაპარულიყო, ზოგჯერ შენიშვნებსაც ურთავდა ანდერძ-მინაწერებში. ეს შენიშვნება გადაწერილ ნუსხაშიც.

დ. თუმანიშვილის გაფორმების მანერაც ძალიან საინტერესოა. როგორც გ. მიქაძე აღნიშნავს, "საამისოდ მას საგანგებოდ შეუდგენია ხელნაწერის მოკაზმვის ნიმუშიც (H107). განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი წმინდა სამხატვრო მუშაობა. მთელი რიგი ხელნაწერებისათვის დავითს ფერებში დაუხატავს სურათები. როგორც ანდერძში ამბობს, აღნიშნული სამუშაოები შეუსრულებია "წამკითხველთათვის სასიამოვნოდ" და "შექცევისათვის" და, მეორე მხრივ, იმიტომ, რომ ილუსტრაციები "მკითხველთა" წარმოუდგენს ჰაზრსა და მოქმედებათა მათთა" (გ. მიქაძე, 1962, გვ. 180). აღნიშნულ ხელნაწერს (H107) ახლავს დავითის მინაწერიც: "შვედრებელი შენი ქრისტე, აწ შემიწყალე დავით", "შეოზ მიქმენ ცოდვილსა თავადს დავით თუმანოვს (H107:1). ხელნაწერთა ეროვნულ ფონდში დაცულია 23-ზე მეტი ხელნაწერი ნუსხა, შესრულებული დავით თუმანიშვილის მიერ, რომლებიც თავისი მინაწერებით, გაფორმებებით უფრო სიღრმისეულ შესწავლას მოითხოვს, რისი მცდელობაც არის წინამდებარე წერილიც, რომელიც გადაგვიშლის ერთ საინტერესო ფურცელს ქართული კალიგრაფიისა და მინიატურისტის ისტორიიდან.

ლიტერატურა

ლ. ასათიანი, 1958 – ლ. ასათიანი ვოლტერიანობა საქართველოში, კრებული "რჩეული ნაწერები", ტ. I, თბ., 1958.

თ. გოგოლაძე, 2008 - თ. გოგოლაძე ვოლტერის "აღზიარას" ქართული თარგმანის "საიდუმლო მისია", "ძიებანი და ეტიუდები", თბ., 2008.

ა. კენჭოშვილი, 1969 – ა. კენჭოშვილი. ალექსანდრე ჭავჭავაძე კრებული "ქართული ლიტერატურის ისტორია", ტ. III, თბ., 1969.

ლიტ. მუზ. ფონდები 12927 - ვოლტერი, აღზიარა ანუ ამერიკელნი, თარგმანი ალ. ჭავჭავაძისა, ხ. 12927.

გ. მიქაძე, 1962 - გ. მიქაძე, დავით თუმანიშვილი კრებულში
 “ლიტერატურული ძიებანი”, XIV, 1962.

ა. ჭავჭავაძე, 1940 - ა. ჭავჭავაძე თხზულებანი თბ., 1940

ა. ხახანაშვილი, 1898 - ა. ხახანაშვილი, პარიზის ნაციონალური
 ბიბლიოთეკის ხელნაწერები, უ. “მოამბე”, 1898, №1.

H 389 - ხელნაწერთა ეროვნული ფონდი, H389.

TAMAR GOGOLADZE

THE HISTORY OF INVENTORY OF DAVID TUMANISHVILI

In the beginning of XIX century and after that before the development of publication affairs in Georgia the tradition of scribes was being continued. One of such scribes was prince Davit Tumanishvili, a poet, calligraphist, the representative of the generation of traditional scribes.

In the national fund of manuscripts several inventories scribed by Gavit Tumanishvili are kept. These manuscripts are made with beautiful Georgian calligraphy. Among them is the manuscript of the translation of “Alzira” by Walter which was made by a romantic poet Aleksandre Chavchavdze. A lot of inventories of this manuscript exist which proves its popularity among the Georgian readers, especially among the conspirators of 1832 for whom it was a kind of “codified” text.

The inventory of Davit Tumanishvili H389 is done with the most beautiful calligraphy and what is more it is painted with miniatures and also with interesting postscripts.

The inventory of manuscripts H389 represents a kind of pattern of the tradition of scribes and it is significant not only from the historical point but from its valuable meaning even nowadays.